

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕДБАЛЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ В ОКРЕМИХ ФОРМАХ

Стаття присвячена виявленню, опису та поясненню теоретично можливих форм потенційної та реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби, оцінці ефективності її індивідуалізації в цих формах, а також виробленню на цій підставі власних узагальнених висновків, які б сприяли розширенню та подальшому розвитку наукового уявлення як про кримінальну відповідальність загалом, так і про кримінальну відповідальність за недбале ставлення до військової служби зокрема.

Ключові слова: *відповідальність, кримінально-правові наслідки, засоби, покарання, звільнення від покарання, судимість, військова служба, форма, потенційний, реальний.*

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) має своїм завданням правове забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей і благ від кримінально-правових заборон, вчинення яких заподіюється або може бути заподіяна шкода, а також запобігання їх вчиненню як окремими нестійкими особами, так і особами, які раніше вже порушували такі заборони та зазнавали державного осуду.

Для здійснення згаданих завдань законом закріплюється перелік тих

потенційно можливих протиправних посягань, які є кримінальними правопорушеннями, та визначається неминучість настання різних за ступенем своєї суворості засобів кримінально-правового характеру, що реалізуються як в межах кримінальної відповідальності, так і поза межами такої відповідальності.

Феномен кримінальної відповідальності полягає в тому, що вона являє собою симбіоз потенційного та реального аспекту свого існування.¹ З огляду на це можна змоделювати різні варіанти зовнішніх форм виразу кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого протиправного діяння, у тому числі й діяння, передбаченого ст. 425 КК України, та оцінити їх ефективність в аспекті нейтралізації бажання вчинити це кримінальне правопорушення при першій нагоді, а також реагування на його вчинення та запобігання вчиненню знову. Доречно зазначити, що протягом 2019–2022 рр. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1–4 ст. 425 КК України, було засуджено: 1) з призначенням покарання у вигляді штрафу – 1 особа; 2) з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців – 9 осіб; 3) з призначенням покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні – 1 особа; 5) з призначенням покарання у вигляді позбавлення волі – 1 особа; 6) зі звільненням від покарання з випробуванням – 8 осіб; 3) зі звільненням від покарання унаслідок акту амністії – 9 осіб; 4) з призначенням додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 1 особа.² Наведена статистична інформація засвідчує різні варіанти можливих форм кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби, але, вочевидь, її індивідуалізація в окремих з них з великим рахунком навряд чи може сприяти формуванню уявлення про реальну дієвість та ефективність цього найсуворішого засобу державно-владного реагування на прояви цієї кримінально-правової заборони.

У теорії кримінального права проблеми кримінальної відповідальності та її індивідуалізації в окремих формах висвітлювала чимала кількість вітчизняних науковців, зокрема: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, П. С. Берзін, О. О. Горох, В. К. Гришук, О. О. Дудоров, О. В. Козаченко, В. М. Куц, М. І. Панов, Є. О. Письменський, Ю. А. Понамаренко, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов та багато інших вчених. Вочевидь здобутки згаданих дослідників стали вагомим внеском у вивчення проблем кримінальної відповідальності та, безперечно, мають неабияке науково-пізнавальне та прикладне значення. Разом з цим, здійснення подальших наукових розвідок потребує проблематика не лише кримінальної відповідальності як найсуворішого кримінально-правового наслідку порушення будь-якої заборони, але й проблематика кримінальної відповідальності та ефективності її індивідуалізації у певних формах за вчинення окремих військових кримінальних

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. С. 30–35.

² Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019–2022 рр.: форма 6 (річна) // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

правопорушень, зокрема за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України). В умовах військової агресії проти України, підло та підступно розпочатої РФ, забезпечення охорони встановленого законом порядку використання влади, повноважень, становища та пов'язаних з цим можливостей військовими службовими особами¹ через своєчасне державне реагування на його порушення вказаними особами саме засобами кримінальної відповідальності набуває надзвичайної актуальності.

Додаткової актуальності дослідження додає й той факт, що безпосередньо під кутом зору існування у кримінальному праві та законодавстві потенційної та реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності, проблематика кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби певною мірою ще не аналізувалася. Варто також звернути увагу й на те, що проблеми форм кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого забороненого КК України діяння постійно перебувають у стадії активної наукової розробки. Кожна з них є дискусійною і потребує посиленої уваги фахівців, а тому напевно чи колись можна буде поставити крапку у цьому питанні.² Вказане, власне, й обумовлює зацікавленість до обраної тематики наукової публікації та її науково-практичне значення.

Метою цієї статті є виявлення, опис та пояснення теоретично можливих форм потенційної (перспективної) та реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби, оцінка ефективності її індивідуалізації в цих формах, а також вироблення на цій підставі власних узагальнених висновків, які б сприяли розширенню та подальшому розвитку наукового уявлення як про кримінальну відповідальність загалом, так і про кримінальну відповідальність за недбале ставлення до військової служби зокрема.

Виклад основного матеріалу. Будучи фундатором концепції існування в кримінальному праві (законодавстві) потенційної та реальної кримінальної відповідальності, Ю. В. Баулін зазначає, що потенційна кримінальна відповідальність, тобто та, що може настати у майбутньому, – це ніщо інше, як санкція кримінально-правової норми або статті Особливої частини КК України. На думку вченого, кримінальну відповідальність як санкцію кримінально-правової норми можна визначити як передбачене Кримінальним кодексом обмеження прав і свобод особи, якому вона може бути піддана у майбутньому у разі вчинення нею протиправного діяння.³ Інакше кажучи, санкція заборонної кримінально-правової норми або статті Особливої частини КК України як основна форма потенційної кримінальної відповідальності являє собою загрозу застосування визначеного в ній виду

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1316.

² Правова доктрина України : у 5 т. – Х. : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 270.

³ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. С. 27.

та міри покарання за потенційне або реальне вчинення кримінального правопорушення, ознаки якого передбачені в диспозиції цієї норми або статті КК України.

Доречно зазначити, що потенційну кримінальну відповідальність слід відрізняти від так званої позитивної кримінальної відповідальності, існування якої також обґрунтовується окремими вітчизняними дослідниками. Під останньою розуміється усвідомлене дотримання вимог кримінального закону.¹ З цього приводу нам імпонує твердження Л. В. Багрія-Шахматова, який зазначав, що позитивна кримінальна відповідальність не є правовою відповідальністю у власному значенні цього слова. Якщо вона й існує, то на рівні правосвідомості особистості, будучи її структурним елементом. Інакше можна прийти до абсурдного висновку, що, скажімо, особа, яка ще не вчинила протиправне посягання, вже несе правову (кримінальну) відповідальність.² Навряд чи можна також погодитися з сучасними прихильниками позитивної кримінальної відповідальності, які у її зміст покладають не лише усвідомлене дотримання вимог закону щодо невчинення кримінального правопорушення, але й дотримання вимог закону щодо вчинення позитивної посткримінальної поведінки.³ Вочевидь, що у такому разі позитивний аспект є невід'ємним структурним елементом негативного аспекту кримінальної відповідальності. Однак, на наше переконання, якщо вести мову про негативний (реальний або ретроспективний) аспект кримінальної відповідальності, то прояви позитивної посткримінальної поведінки становлять радше передумови для індивідуалізації заохочувальних кримінально-правових засобів, які, знаходячи свій вияв в межах негативної (реальної або ретроспективної) кримінальної відповідальності, все ж таки, не є основними засобами цієї кримінальної відповідальності, а становлять лише засоби, які за своєю суттю є субсидіарними та, виражаючись одночасно з основними засобами такої кримінальної відповідальності, лише доповнюють можливості кримінально-правового реагування на порушення будь-яких заборон. Інша річ потенційна кримінальна, яка, існуючи у формі санкції статті Особливої частини КК України, для конкретної особи є тим явищем, що може стати об'єктивно існуючим в майбутньому. Звідси потенційна кримінальна відповідальність носить прихований характер і звернена до особи, яка ще не вчинила протиправне посягання, у вигляді загрози, яка може бути реалізована в майбутньому щодо неї у разі його вчинення.⁴

¹ Гришук В. К. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 536–544; Письменський Є. Відповідальність кримінальна (види) / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 190–191.

² Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО Бахва, 1998. С. 48.

³ Смельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 46; Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація): наук. нарис. Запоріжжя: ТОВ «КСК-Альянс», 2008. 110 с.

⁴ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. С. 33.

Ознайомлення зі змістом санкцій ч. 1–4 ст. 425 КК України як форми потенційної кримінальної відповідальності за це посягання засвідчує, що конструювання окремих з них здійснено законодавцем з недотриманням вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій, що є неминучим наслідком унеможливлення уніфікації судової практики призначення винним особам покарання у разі реального недбалого ставлення до військової служби. Так, наприклад:

- санкція ч. 2 ст. 425 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від *трьох до семи* років;

- санкція ч. 3 цієї статті закону - позбавлення волі на строк від *п'яти до семи* років;

- санкція ч. 4 – позбавлення волі на строк від *п'яти до восьми* років.

Як видно максимальний розмір покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 2 ст. 425 КК України (*сім років*) фактично дорівнює максимальному розміру цього ж виду покарання ч. 3 ст. 425 КК України (*сім років*). В наслідок цього мінімум покарання за ч. 3 ст. 425 КК України (*п'ять років*) є нижчим від максимальної межі покарання, встановленої у ч. 2 ст. 425 КК України (*сім років*). Слід звернути увагу й на те, що мінімальна межа покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 4 ст. 425 КК України (*п'ять років*), є рівнозначною з мінімальною межею цього виду покарання за ч. 3 ст. 425 КК України (*п'ять років*), а максимальна межа покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 4 ст. 425 КК України перевищує максимальну межу цього ж виду покарання за ч. 3 цієї статті закону лише на 1 (один) рік.

Враховуючи положення ст. 12 КК України, можна дійти висновку, що ступінь суспільної небезпечності недбалого ставлення до військової служби у випадку спричинення тяжких наслідків в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, майже нічим не відрізняється від ступеня суспільної небезпечності недбалого ставлення до військової служби у разі спричинення лише тяжких наслідків. У зв'язку з цим, особа винна у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 435 КК України, не виключено, що з урахуванням тяжкості вчиненого, її характеристик, а також обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, може зазнати однакового покарання з особою, яка вчинила злочинне посягання, передбачене ч. 3 цієї статті закону. Водночас з огляду на те, що ч. 3 ст. 425 КК України є особливо кваліфікуючим різновидом складу недбалого ставлення до військової служби порівняно з ч. 2 ст. 425 КК України, подібні можливі випадки мали б виключатися. Зважаючи на майже однаковий ступінь суспільної небезпечності ч. 3 і 4 ст. 425 КК України, який констатується змістом санкцій відповідних частин цієї статті, подібні випадки не виключені й у разі засудження винних осіб за цими частинами цієї статті закону. Тут спадає на думку вироблене доктриною кримінального права правило конструювання заборонених кримінально-правових санкцій, згідно з яким максимальна межа санкції за вчинення діяння, що входить до основного чи кваліфікованого складу кримінального правопорушення, повинна бути одночасно мінімальною межею санкції за вчинення того ж діяння з

кваліфікуючими або особливо кваліфікуючими ознаками.¹

Доречно також звернути увагу й на те, що санкцією ч. 1 ст. 425 КК України, до речі, як і санкціями низки інших статей XIX розділу Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 414, ч. 1 ст. 426), передбачена можливість призначення покарання у вигляді «службового обмеження». Це означає, що покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби (ст. 58 КК України). Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовцями визнаються особи, які проходять військову службу.² І якщо суб'єктом зазнавання покарання у вигляді службового обмеження як кримінально-правового наслідку вчиненого діяння, передбаченого ст. 425 КК України, є виключно військова службова особа (спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення), то, скажімо, у випадку порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ч. 1 ст. 414 КК України), не всі можливі суб'єкти його вчинення можуть зазнавати саме такого різновиду покарання. Зокрема, у випадку вчинення цього злочину військовозобов'язаним під час проходження зборів призначення покарання у вигляді службового обмеження щодо таких осіб виглядає сумнівним.

З приводу існування реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності хотілося би зазначити таке. Під реальною (ретроспективною або негативною) кримінальною відповідальністю традиційно розуміється вимушене зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначеного в обвинувальному вирокі суду державного осуду, а також передбачених кримінальним законом обмежень особистого, майнового або іншого характеру.³ Окремі вітчизняні дослідники таку відповідальність іноді ототожнюють з покаранням, що обмежує уявлення про її дійсний зміст. Зокрема, Ю. А. Пономаренко вважає, що кримінальна відповідальність – це передбачені кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовуються у примусовому порядку за рішенням суду до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою її кари.⁴

У своїх більш ранніх публікаціях ми зазначали, що за своєю суттю реальна (ретроспективна або негативна) кримінальна відповідальність являє собою особливий елемент у механізмі кримінально-правового реагування держави стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що зводиться до вимушеного зазнавання нею державного

¹ Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография. Одесса : Юрид. літ., 2011. С. 584-586.

² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

³ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 46.

⁴ Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 162-166.

осуду, а також примусу у формі різних за ступенем суворості видів покарань та (або) інших заходів кримінально-правового характеру, визначених в обвинувальному вирокі суду і покладених на таку особу спеціальними органами держави з моменту набрання ним чинності.¹ Таке розуміння реальної (ретроспективної або негативної) кримінальної відповідальності поділяється й іншими сучасними вітчизняними дослідниками. Зокрема, В. М. Куц зазначає, що негативна кримінальна відповідальність не є явищем, що має відтінок юридичного обов'язку чи помсти або лише обмеженням прав і свобод засудженого за вчинене кримінальне правопорушення. Вона є кримінально-правовим засобом публічного реагування на вчинення злочину і полягає у засудженні особи обвинувальним вирокі суду, що набрав чинності, та тягне за собою судимість і зумовлені нею та покаранням обмеження прав і свобод засудженого.² Твердження дослідника про те, що судимість є ключовою ознакою кримінальної відповідальності, заслуговую на всіляку підтримку, незважаючи на те, що згідно чинного кримінального законодавства України (ч. 3 ст. 88 КК України) воно й спростовується.

У зв'язку з цим, комплекс засобів реальної (ретроспективної або негативної) кримінальної відповідальності, що становить її обов'язковий зміст, сьогодні представлений осудом винної особи та її покаранням, а в перспективі, тим більше, що на це звертається увага й в проєкті нового КК України (п. 2 ч. 1 ст. 3.9.2.),³ має бути ще й доповнений обмеженнями, обтяженнями або заборонами обумовленими судимістю. Останні поки, що одночасно з іншими примусовими або заохочувальними засобами кримінально-правового характеру є субсидіарними засобами, які одночасно з осудом та покаранням лише доповнюють можливості кримінально-правового реагування на порушення будь-яких визначених в Особливій частині КК України заборон.

Вже з огляду на вказані доктринальні позиції можна стверджувати, що реальна кримінальна відповідальність за недбале ставлення до військової служби може зводитися до вимушеного зазнавання військовою службовою особою державного осуду, а також індивідуалізованого судом одного з видів покарання у вигляді штрафу, службового обмеження чи позбавлення волі та (або) інших засобів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки такої особи, визначених в обвинувальному вирокі суду, що набрав законної сили.

Зважаючи на це, а також на наведену на початку цієї публікації статистичну інформацію, можна виокремити наступні варіанти можливих форм реальної (ретроспективної або негативної) відповідальності за недбале ставлення до військової служби.

¹ Ященко А. Відповідальність кримінальна / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 187–188.

² Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. С. 31–32.

³ Новий Кримінальний кодекс України : проєкт тексту станом на 22.05.2023 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

По-перше, – це засудження винного з обмеженнями його правового статусу, у вигляді: а) засудження з призначенням покарання, його реальним відбуванням та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон; б) засудження з призначенням покарання, звільненням від його реального або подальшого відбування, та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон.

Коротко проаналізуємо ці можливі видові орієнтири першого варіанту зовнішнього прояву кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби.

Засудження з призначенням покарання, його реальним відбуванням та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон. Як вже зазначалося військова службова особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 425 КК України, може бути засуджена обвинувальним вироком з індивідуалізованим призначенням їй покарання у вигляді штрафу, службового обмеження або позбавлення волі.

З урахуванням загальних та спеціальних засад *штраф* (ст. 53 КК України) може бути призначений судом у розмірі від 285 (двохсот вісімдесяти п'яти) до 325 (трьохсот двадцяти п'яти) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Реалізація цього виду основного покарання в межах кримінально-виконавчих відносин за загальним правилом здійснюється протягом місяця з дня набрання чинності обвинувального вироку суду, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 26 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) «... Засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це кримінально-виконавчій інспекції за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу».

Особи, засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, одночасно з призначенням основним покаранням у вигляді штрафу зазнають також комплексу обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю. Тут слід звернути увагу на таке. Положення п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України засвідчують, що такі обмеження можуть застосовуватися протягом 1 (одного) року з дня виконання (відбуття) покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо особа, безумовно, не вчинять нового кримінального правопорушення. Натомість, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 89 КК України особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, мають зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом 3 (трьох) років, з дня виконання (відбуття) покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо вони не вчинять нового кримінального правопорушення. З приводу цього вища судова інстанція звертає увагу на те, що у випадках, коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід. У зв'язку з цим, у подібних випадках рекомендується використовувати положення п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України, оскільки вони покращують правове становище

засудженої особи.¹ Отже, з приводу часових меж зазнавання особою обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю у разі призначення судом покарання у вигляді штрафу за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, мають застосовуватися положення п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України.

Доречно зазначити, що призначення штрафу є доволі дієвим та ефективним способом державно-владного реагування на порушення кримінально-правових заборон. Водночас є певні сумніви щодо дієвості та ефективності його призначення за недбале ставлення до військової служби. Річ у тім, що з огляду на наведену статистичну інформацію вказаний вид покарання, скажімо, протягом 2019–2022 рр. був призначений лише в одному випадку. Це може бути пов'язано з наступним. Вчинення військовою службовою особою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, можливе лише за умови заподіяння істотної шкоди, якою визнається майнова шкода у розмірі від 250 до 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Протягом 2023 року, наприклад, вона становить суму у розмірі від 335 500 до 671 000 грн. Водночас покарання у вигляді штрафу за спричинення зазначеної суспільно небезпечної шкоди зумовлює для винної службової особи його сплату у розмірі від 4 845 до 5 525 грн. Вочевидь, що у такому разі суворість призначеного винній особі покарання явно не відповідає ступеню суспільної небезпечності вчиненого діяння, а тому призначене покарання навряд чи сприятиме нейтралізації бажання вчинити це кримінальне правопорушення знову.

Службові обмеження для військовослужбовців за вчинення недбалого ставлення до військової служби можуть бути призначені судом на строк від шести місяців до двох років. Порядок виконання цього виду покарання передбачений ч. 1–5 ст. 47 КВК України. Особи засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, до цього основного виду покарання можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом строку відбування цього виду покарання (п. 4 ч. 1 ст. 89 КК України).

Позбавлення волі за недбале ставлення до військової служби (ч. 1–4 ст. 425 КК України) може бути призначено на строк від одного до восьми років. Порядок його виконання передбачений розділом III Особливої частини КВК України. Особи засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, до основного покарання у вигляді позбавлення волі можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо вони не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 7 ч. 1 ст. 89 КК України). Натомість особи засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 2–4 ст. 425 КК України, до основного покарання у вигляді позбавлення волі можуть зазнавати обмежень,

¹ Постанова Верховного Суду від 20.09.2019 р. по справі № 759/10001/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416>.

обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового у разі його призначення), якщо вони не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 8 ч. 1 ст. 89 КК України).

Уявляється, що засудження військової службової особи з призначенням покарання у вигляді службового обмеження та позбавлення волі із зазнаванням нею обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю, є достатньо дієвою та ефективною формою кримінально-правового реагування на різні прояви недбалого ставлення до військової служби, що наразі й засвідчується наявною статистичною інформацією. Ці види покарань дійсно здатні сприяти не лише нейтралізації бажання при першій нагоді вчинити це кримінальне правопорушення, але й бути необхідним й достатнім засобом виправлення винної особи та попередження вчинення нею нового, можливо, такого ж самого злочинного посягання.

Засудження з призначенням покарання, звільненням від його реального або подальшого відбування, та зазнаванням обмежень, обтяжень або заборон зумовлених судимістю. Основним різновидом цієї форми кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби є засудження винного з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі на строк до п'яти років та звільнення від його відбування з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, з покладанням обов'язків, визначених ст. 76 КК України.

Відповідно до ст. 75 КК України військові службові особи, засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 1–4 ст. 425 КК України, з призначенням вказаних видів покарань, можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю протягом іспитового строку (від 1 до 3 років) (ч. 1 ч. 1 ст. 89 КК України). Ефективність цієї форми кримінальної відповідальності за це злочинне посягання сумнівів не викликає, що власне й засвідчено наявною статистичною інформацією.

Ця форма зовнішнього вияву кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби може бути також репрезентована ще й такими різновидами: а) засудженням з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців та звільненням від його подальшого відбування на підставі ч. 3 ст. 84 КК України; б) засудженням з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі та звільненням від його подальшого відбування у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України; в) засудженням з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі та достроковим звільненням від його подальшого відбування на підставі ст. 81 КК України; г) засудженням з призначенням покарання у вигляді позбавлення волі та звільненням від покарання у зв'язку з амністією або помилюванням (ст. 85–87 КК України).

У такому разі, скажімо, особи засуджені за вчинення злочину,

передбаченого ч. 1–4 ст. 425 КК України, з призначенням покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або позбавлення волі можуть зазнавати обмежень, обтяжень або заборон обумовлених судимістю лише протягом відбування цього виду покарання та після звільнення від покарання або дострокового звільнення від його подальшого відбування визнаються такими, що не мають судимості (ч. 3 ст. 88, п. 4 ч. 1 ст. 89 КК України).

По-друге, – це засудження винного без обмежень його правового статусу. Ця форма може бути репрезентована такими можливими різновидами: а) засудженням без призначення покарання з використанням положень ч. 4 ст. 74 КК України; б) засудженням без призначення покарання з використанням положень ч. 5 ст. 74 КК України.

Засудження без призначення покарання з використанням положень ч. 4 ст. 74 КК України теоретично можливе лише у разі вчинення злочину передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України, за умови якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці військову службову особу, яка його вчинила, на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Засудження без призначення покарання з використанням положень ч. 5 ст. 74 КК України може бути здійснено судом:

1) у випадках закінчення строків давності притягнення військової службової особи до кримінальної відповідальності, зокрема: а) п'яти років з дня вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 425 КК України; б) десяти років з дня вчинення злочину, передбаченого ч. 2–4 ст. 425 КК України;

2) за умови, якщо військова службова особа не ухилилася від досудового розслідування або суду та не вчинила будь-якого нового злочину, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років.

І в першому і в другому випадках особа засуджена без призначення покарання з використанням положень ч. 4 або 5 ст. 74 КК України визнається також, що не має судимості, але жодний різновид цієї форми кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військовою служби вкрай рідко знаходить свій вияв у практичній діяльності, що засвідчує, принаймні, проаналізована нами статистична інформація за 2019–2022 рр.

Більш детальний аналіз наведених форм кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби виходить за межі цієї публікації і обов'язково стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що кримінальну відповідальність за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) слід розглядати в двох аспектах: потенційному та реальному (негативному або ретроспективному). Потенційна кримінальна відповідальність має прихований (пасивний) характер і звернена до військової службової особи, яка ще не вчинила це протиправне діяння. Її змістом є

загроза майбутнього осуду такої особи та зазнавання нею обмежень карального характеру у разі вчинення цього посягання. Формою потенційної кримінальної відповідальності за вчинення цього посягання є відповідні санкції ч. 1–4 ст. 425 КК України. Останні з позиції своєї ефективності у нейтралізації бажання при першій можливій нагоді проявити недбале ставлення до військової служби є дещо сумнівними. Обумовлено це недотриманням під час їх конструювання вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій.

Реальна (негативна або ретроспективна) кримінальна відповідальність має об'єктивний (дійсний) характер і звернена до військової службової особи, яка вчинила це протиправне діяння. Її змістом є осуд такої військової особи, її покарання, а також інші примусові чи заохочувальні засоби кримінально-правового характеру, які, будучи субсидіарними засобами одночасно з вказаними обов'язковими, доповнюють можливості кримінально-правового реагування на порушення цієї кримінально-правової заборони. Форми реальної (негативної або ретроспективної) кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби можуть бути репрезентовані: 1) засудженням винного з обмеженнями його правового статусу у вигляді: а) засудження з призначенням покарання, його реальним відбуванням та зазнаванням зумовлених судимістю обмежень, обтяжень або заборон; б) засудженням з призначенням покарання, звільненням від його реального або подальшого відбування, та зазнаванням обмежень, обтяжень або заборон зумовлених судимістю; 2) засудженням без обмежень правового статусу засудженого у вигляді: а) засудження без призначення покарання у зв'язку із втратою винним суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); б) засудження без призначення покарання у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України).

З огляду на наявну статистичну інформацію ефективність окремих наведених форм реагування на реальні випадки недбалого ставлення до військової служби вкрай низька. Насамперед, це стосується засудження з призначенням покарання у вигляді штрафу та його реальним виконанням. Обумовлено це тим, що суворість такого призначеного винній особі покарання в більшості випадків явно не відповідає ступеню суспільної небезпечності недбалого ставлення до військової служби, а тому його призначення і виконання, навіть за умови зазнавання військовою службовою особою протягом одного року обмежень, обумовлених судимістю, в більшості випадків не сприяє досягненню спеціальної превенції. Подібні аргументи цілком можуть бути використані й при оцінці ефективності такої форми реальної кримінальної відповідальності за це діяння як засудження без призначення покарання у зв'язку із втратою винним суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України). Водночас ефективність таких форм кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби як засудження з призначенням покарання у

вигляді службового обмеження або позбавлення волі, а також засудження з призначенням цих видів покарань та звільненням від їх реального або подальшого відбування, із зазнаванням обмежень, обтяжень або заборон зумовлених судимістю, цілком очевидна, з урахування, безумовно, висловлених зауважень щодо мінімальних і максимальних меж можливого кримінально-правового обтяження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: АО Бахва, 1998. 191 с.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ : «Атіка», 2004. 296 с.
3. Грищук В. К. Негативна (ретроспективна) кримінально-правова відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 536–544.
4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
5. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019–2022 рр.: форма 6 (річна) // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
7. Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. 118 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
9. Новий Кримінальний кодекс України : проект тексту станом на 22.05.2023 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
10. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монографія. Одесса : Юрид. літ., 2011. 624 с.
11. Письменський Є. Відповідальність кримінальна (види) / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : «Факт», 2021. С. 190–191.
12. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

13. Постанова Верховного Суду від 20.09.2019 р. по справі № 759/10001/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416>.

14. Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

15. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

16. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація): наук. нарис. Запоріжжя: ТОВ «КСК-Альянс», 2008. 110 с.

17. Яценко А. Відповідальність кримінальна / Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 187–190.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Oleksandr M. BANDURKA,

Doctor in Science of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Andrii M. YASHCHENKO,

Doctor in Science of Law, Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CRIMINAL LIABILITY FOR NEGLIGENT ATTITUDE TO MILITARY SERVICE AND THE EFFECTIVENESS OF ITS INDIVIDUALIZATION IN CERTAIN FORMS

The article is devoted to the identification, description and explanation of theoretically possible forms of potential and real (negative or retrospective) criminal liability for negligent attitude to military service, assessment of the effectiveness of its individualization in these forms, and also to the development of the author's own generalized conclusions on this basis, which would contribute to the expansion and further development of scientific understanding of criminal liability in general and criminal liability for negligent attitude to military service in particular.

Keywords: *liability, criminal law consequences, means, punishment, exemption from punishment, criminal record, military service, form, potential, real.*